
ПРОГЛАД

Издание на Филологическия факултет
при Великотърновския университет “Св. св. Кирил и Методий”

кн. 1, 2009 (год. XVIII), ISSN 0861-7902

Иво Братанов

УПОТРЕБА НА НАДРЕДНИТЕ ЗНАЦИ В КНИГИТЕ НА МАТЕЙ ПРЕОБРАЖЕНСКИ

This publication is focused on a problem which has so far been given little attention – the use of above-the-line signs and markings in Mathey Preobrazhenski's books. The text is an attempt to elucidate the application of various above-the-line signs. Special attention is paid to cases in which the signs and markings used differ from the common norms of writing in Old Bulgarian books.

The language material is excerpted from Mathey Preobrazhenski's Handwritten Literary Collection from 1853 and from his typeset books.

Матей Преображенски¹ е един от видните български народни будители от третата четвърт на XIX в. Той се изявява като разностранна личност – културно-просветен деец, революционер, пътуващ книжар, изобретател, селектионер, народен лецител, инициатор за създаване на кооперации, общественик, писател и издател.

Книжовното дело на Матей Преображенски обхваща два ръкописни сборника и шест печатни книги. Най-ранният книжовен труд на бележития народен будител вероятно е ръкописният сборник (понататък РС) Книжица мѣлаа², съставен през 1853 г.³ От 1867 до 1872 г. включително Матей Преображенски издава 6 печатни книги. Всички те са отпечатани в Русе от печатницата на Дунавската област⁴.

В предложеното научно съобщение ще разгледам употребата на надредните знаци в българската част на РС и в печатните книги на Матей Преображенски.

I. Надредни знаци в Кнѣжица мѣлаа.

Както в черковнославянския език, така и в разглеждания тук ръкопис се употребяват пет надредни знака – паерчик, две точки, титли, придихания и ударения (за изписването на надредните знаци в черковнославянските печатни книги вж. *Карагюлевъ – Бакаловъ* 1900: 13–14, *Атанасий* 1986: 13–14 и *Алѣй* 1991: 20 – 23). Особен случай на изписване на надредни знаци представлява поставянето на букви в надредна позиция, което се среща в РС.

1. **Паерчик.** В проучвания текст паерчикът се употребява много по-често, отколкото в черковнославянските печатни текстове (за изписването на паерчика в черковнославянските книги вж. *Карагюлевъ – Бакаловъ* 1900: 14, *Атанасий* 1986: 14 и *Алѣй* 1991: 21). Причината за това вероятно е желанието на книжовника да пести място при писането на текста. Пак поради същата причина той пише и редица букви като надредни знаци (конкретни примери вж. по-долу).

1. 1. В РС паерчикът е използван с две функции. В края на думата паерчикът показва изпуснат краесловен ъ или ь, например сѣрнѣ (с. 151), да знаишѣ (с. 169), ипа'кѣ (с. 176), воз'лю'бихѣ (с. 180), црквѣ (с. 225), раз'дальчѣ (с. 160), подѣ (с. 162), мыслѣхѣ (с. 163), глѣ'дамѣ (с. 163), роднѣ (с. 150), ѣдва'мѣ (с. 163), йматѣ (с. 152), въз со'нѣ (с. 153). При изпускане на буквата ъ или ь в средисловие на графична дума паерчик обикновено не се пише, вж. почна'лсамъ (с. 1), ре'кохмъ (с. 155), ка'кти (с. 208), неможимъ (с. 219). В редки случаи Матей Преображенски поставя паерчик при изпускане на ъ или ь в средисловие на графична дума, например как'самъ (с. 223).

1. 2. С паерчик се отделят представките, завършващи на съгласна, от корена на думата, вж. например воз'рѣдовахъ (с. 160), раз'сѣждѣвахъ (с. 166), воз'дихѣнѣ (с. 165), воз'любыхъ (с. 149), воз'любихъ (с. 180). В черковнославянските книги паерчикът не се употребява с такава функция.

1. 3. Във връзка с употребата на паерчика са открити следните особености:

1. 3. 1. В края на една и съща дума може да се напише или буквата ъ, или паерчик, вж. например мыслѣхѣ (с. 163) и мыслѣхъ (с. 164), мѣстѣ (с. 158) и мѣстъ (с. 158).

1. 3. 2. Представка, която представлява буква за гласен звук или завършва на буква за гласна, не се отделя с паерчик, например ѡстѣвилѣ (с. 151), ѡстѣнѣ (с. 198), попитѣ (с. 204).

1. 3. 3. В РС паерчикът може да означава не само изпуснат ъ, както е в черковнославянските книги (’ *Алѣтїи* 1991: 21), но и изпуснат ъ, вж. например *црквѣ* (с. 225).

Докато в черковнославянските печатни текстове се наблюдават само незначителни колебания при отбелязването на паерчика и на еровите букви (някои от тези колебания навярно се дължат на различната практика в печатниците, отпечатващи черковнославянските богослужебни книги), в РС е налице учестено изписване на паерчика, което свидетелства за отклонение от черковнославянските правописни норми.

2. **Две точки.** Според правилата на черковнославянския правопис, надредният знак две точки се пише над буквата *десетично и* (ї) и над буквата *ижица* (ѵ).

2. 1. **Две точки над буквата ї.** Над буквата ї Матей Преображенски пише две точки, като се съобразява с правилата на черковнославянския правопис. Две точки над ї се пишат тогава, когато ї означава неударена гласна и гласната не се намира в абсолютното начало на думата, вж. например *ѡктѡвѣрї* (с. I), *ѡ хрѣстѡ* (с. III), *блгопрѣтна* (с. 150), *воздихѡне* (с. 165), *рѣскїи* (с. 149), *прѣослѡби* (с. 147), *хотѣнїю* (с. 147), *оцнїлїи* (с. 147). Както в черковнославянските книги, така и в РС не се поставят две точки над буквата *и*, ако над нея е изписан друг надреден знак, например *їерусалимскїа* (с. 147), *їиса* (с. 227), *їгѣменѣ* (с. 151), на *їгѣмена* (с. 148), *марїа* (с. 147), *да го бїа* (с. 152), *бїахѣ* (с. 153), *скрїенѡ* (с. 181).

2. 2. **Две точки над буквата ѵ.** Според черковнославянските правописни правила, над буквата ѵ се пишат две точки, ако ѵ се чете като [и] и ако над буквата няма друг надреден знак. В българската част на РС не е засвидетелстван нито един случай, в който буквата ѵ означава неударена гласна [и]. Затова никъде в българската част на РС не е засвидетелстван случай, в който над буквата ѵ се поставят две точки.

3. **Титли.** Титлите, засвидетелствани в РС, са два вида, колкото са и в черковнославянския език (за изписването на титлите в черковнославянските книги вж. *Караджюлевъ – Бакаловъ* 1900: 13, *Атанасїи* 1986: 13 – 14 и ’ *Алѣтїи* 1991: 20 – 21). В повечето случаи употребата им следва правилата на черковнославянския правопис.

3. 1. С проста титла се съкращава гласен звук, например *вгослѡвѣ* (с. 225), *црквѣ* (с. 225), *блгопрѣтна* (с. 150). Има и случаи, в които чрез изписване на проста титла се съкращават гласен и съгласен звук, например *стѡ* (с. 151), *стогѡрскѡа* (с. 155), *члкъ* (с. 224), *їиса* (с. 227). Тази употреба на простата титла е съобразена с правилата на черковнославянския правопис.

Простата титла се употребява и като знак, че буква е използвана със своята числена стойност, например въ лѣто двѣм (с. 147), повѣствованіе трѣтїе: г • (с. 180).

3. 2. С буквена титла се съкращават гласна и съгласна. Засвидетелствани са следните буквени титли:

а. добро-титла, вж. навѣка (с. 213);

в. он-титла, вж. пѣкъ (с. I), прѣкъ (с. 225);

в. слово титла, вж. хрѣта (с. 213, 227), во хрѣта (с. 155), за хрѣта (с. 203), мѣъ (двукратно на с. I), гдѣна (с. 225), спѣла (с. 226), прѣослѣвї (с. 147), нѣнаа (с. 215), ѿ гпѣже (с. 204), Гпѣже (с. 208), Гдѣи (с. 210, 211), апѣлъ (с. 216), ѿз мѣти'ра (с. 148).

3. 3. В някои случаи Матей Преображенски се отклонява от черковнославянските правила за изписването на титлите. Засвидетелствани са следните особености при употребата на титлите в РС:

3. 3. 1. В черковнославянските печатни книги с титла се съкращават само „слова, обозначающія предмети особо уважаемья и почитаемья [...] или же слова, часто встрѣчающіяся въ рѣчи” (*Алѣксѣй* 1991: 66). Матей Преображенски съкращава с титла и двѣми, които обикновено не се съкращават по този начин в черковнославянските книги, например днь (с. I), мѣъ (двукратно на с. I), пѣкъ (с. I). Съществителното име отѣцъ обаче, което според правилата на черковнославянския език се съкращава с проста титла, в РС е засвидетелствано по два начина – без съкращение (вж. отцѣ на с. 215 и отцѣ на с. 298) и съкратено (вж. ѿче на с. 214).

3. 3. 2. Черковнославянският език разграничава думите ѿггълъ „ангел; възвестител и изпълнител на Божията воля” и ѿггелъ „зъл дух” посредством изписването на титлата (вж. *Алѣксѣй* 1991: 21). В РС такава разлика не се прави и съществителното име ѿггелъ се употребява със значението **ангел; възвестител и изпълнител на Божията воля**, вж. ѿггелы (с. 187), ѿггелы те (с. 187).

3. 3. 3. Титлите не са последователно употребени в проучваната книга. Някои думи, които в черковнославянските книги обикновено се съкращават с титла, тук са засвидетелствани и без съкращения, например хрѣта (с. III).

4. **Придихания.** В РС е засвидетелствано само леко придихание (лат. **spiritus lenis**). То се употребява според правилата на черковнославянския правопис (за изписването на придиханията в черковнославянските книги вж. *Карагюлевъ – Бакаловъ* 1900: 14, *Атанасий* 1986: 13 и *Алѣксѣй* 1991: 20). Леко придихание в РС се пише над буква за

гласен звук, която се намира в абсолютното начало на думата, например λπρίλλῃ (с. I), λφώνска (с. I), ѡκτὸβῳῖ (с. I), и̇ (двукратно на с. I), и̇гѣменз (с. 151), ѡстѣвил (с. 151), ѣдѣинз (с. 163), ѡко (с. 167, 169).

Гъстото придихание (лат. **spiritus asper**), което според правилата на черковнославянския правопис се пише над началната буква *v*, не е засвидетелствано в проучваната книга, защото в нея няма нито една дума, започваща с буквата *v*.

5. **Ударения**. Ударенията в РС се пишат според правилата на черковнославянския правопис (за изписването на ударенията в черковнославянските книги вж. *Карагюлевъ – Бакаловъ* 1900: 13 – 14, *Атанасий* 1986: 13 и *Алѣксѣй* 1991: 20).

5. 1. **Остро ударение (оксия**, грц. πρὸςφσδία ὀξεῖα, лат. **accentus acutus**) се поставя над буква за гласен звук, която не се намира в абсолютния край на думата, например мѡйто (двукратно на с. I), рождѣнїе (с. I), лѣто (четирикратно на с. I), годѣины (с. III), дѡйде (с. 147), мѡйка (с. I), влгопѣтна (с. 150), стогобѣркал (с. 155). Над едносрична дума, чиято гласна не е в абсолютното краесловие, също така се пише оксия, например мѡст (с. 158).

Ако след буквата за гласен звук следва само буквата *й*, също така се пише остро ударение, например тѡй (двукратно на с. 150), кѡй (с. 165).

Възприетото в РС черковнославянско правило за изписване на оксията се прилага също така при изписването на думи от турски произход, вж. свѣтанз (двукратно на с. II), махмѣтз (с. II).

5. 2. **Тежко ударение (вария**, грц. πρὸςφσδία βαρεῖα, лат. **accentus gravis**) се пише над буква за гласен звук, която се намира в абсолютното краесловие, например гдѣ (с. 164, 200), добрѣ (с. 164, 188, 199, 208, 209, 221), ѡ гдѣ (с. 158, 188), вьлѡ (с. I), ѡ хрѣстѡ (с. III), дѣвлѡ (с. 147), ѡ гѣжѣ (с. 204), Гѣжѣ (с. 208). По същия начин се отбелязва ударение и над сама буква за гласен звук, вж. например ѣ̀ (с. 150, 157, 168) и ѡ̀ (с. 149).

5. 3. **Облечено ударение** (черковнослав. кѡморѡ). Облеченото ударение се употребява в черковнославянските книги за различаване на падежните форми за мн. ч. и за двойствено число от еднакво звучащите падежни форми за ед. число (*Карагюлевъ – Бакаловъ* 1900: 14; *Атанасий* 1986: 13; *Алѣксѣй* 1991: 20). В проучваната книга то се използва с тази си функция, но съвсем рядко – в прилагателното име стѣла (с.

198) и при изписването на показателното местоимение за ср. род мн. ч. сѣа, вж. *Сказаніе ѿ то́мже ѡтцѣ, ка́кѡ нехва́лаа сѣа́ ска́зѡвалъ* (с. 298).

Както в черковнославянските книги, така и в РС камора се пише и над междуметиего ѿ̄ (двукратно на с. 150; с. 154; двукратно на с. 165; двукратно на с. 166).

5. 4. **Особености при изписването на ударението.**

5. 4. 1. Второстепенните ударения не се отбелязват, вж. например *плодоно́сна* (с. 149) и *рѣко̀дѣ́ле* (двукратно на с. 155).

5. 4. 2. Ако думата е съкратена с титла или по друг начин и гласната под ударение не е изписана, ударението не се отбелязва. Ако думата е съкратена, но гласната под ударение е изписана, Матей Преображенски отбелязва ударението (вж. примерите тук, т. 3. 1., 3. 2. и 7. 3.).

5. 5. **Смислоразличителна функция на ударението.** Чрез изписване на ударението се различават предлогът **по** и формообразуващата частица **по**, с която се образуват сравнителните степени на прилагателните имена и на наречията. Над предлога **по** не се пише ударение, вж. *по бо́лгарски* (с. 149) и *по молдова́нски* (с. 182). Над частицата **по** се пише *вария*, вж. *по̀ ма́лакъ* (с. 171), *по̀ мно́га* (с. 180), *по̀ гва́мички* (с. 181), *по̀ рѣ́дко* (с. 181), *по̀ гва́мичка* (с. 182), *по̀ кра́сна* (с. 182, 188, 189), *по̀ пре́дни те* (с. 225), *по̀ гва́ма* (с. 189, 199), *по̀ на́предеъ* (с. 154, 198).

Чрез изписване на ударението се различават съюзът **пък** и наречието **пак**. Както съюзът, така и наречието се пишат с буквата **п**, но Матей Преображенски не поставя ударение над съюза, а над наречието пише ударение, срв. *пакъ* (с. 184, 185) и *па́къ* (двукратно на с. 159; с. 160, 204; двукратно на с. 208; двукратно на с. 209).

6. **Място на придиханието и на ударението.**

6. 1. **Място на ударението над буквата ы.** Когато над буквата **ы** се поставя ударение, то се пише над втората съставка на буквата, както е възприето и в черковнославянските книги, например *ры́ба* (двукратно на с. 156), *вы́хъ* (с. 152), *вы́дѣ* (с. 147), *ѡбико́лыхъ* (с. 148).

6. 2. **Място на придиханието над буквите ѡу и ѡа.** Матей Преображенски пише буквите **ѡу** и **ѡа** само в абсолютното начало на думите, както е прието и в черковнославянските книги (*Карагюлевъ – Бакаловъ* 1900: 8, 10; *Атанасий* 1986: 11; *Алѣпий* 1991: 18), затова над тези букви той поставя придихание. Придиханието над **ѡу** и **ѡа** се пише над втората съставка на буквата, вж. *ѡу́нїлїй* (с. 147), *ѡу́строи* (с.

153, 154), до кат' о҃҃мрѣ (с. 167), са о҃҃вѣрнѣ (с. 208), о҃҃тѣва (с. 169), ѣдѣши (с. 215).

6. 3. **Място на придиханието над главни букви.** Когато дадена дума започва с главна буква, Матей Преображенски изписва придиханието над буквата, например И (с. 147, 149).

6. 4. **Комбинации от придихание и ударение** (исо и апостроф). В черковнославянските книги има два вида съчетания на придихание и ударение – изо и апостроф (*Карагюлевъ – Бакаловъ* 1900: 14). В РС е засвидетелствано само изо. То представлява съчетание от леко придихание и остро ударение, като придиханието се намира на първо място. Исо в проучвания текст се пише според черковнославянските правописни правила – над буква за гласен звук, която е ударена и се намира в абсолютното начало на думата, вж. ѣмъ (трикратно на с. 173), ѣмето (с. 149), не ѣмашъ (с. 197), ѡ ѣдара (с. 210), ѣзъ (трикратно на с. 147; с. 153, 163).

Исо над буквите о҃ и ѣ също така се поставя над втората съставка на буквата, както се пише и придиханието, например на о҃҃чишъ (с. 152), о҃҃н҃гори те (с. II), ѡ о҃҃стъ (с. 154), о҃҃мна та (с. 186), на о҃҃мѣ (с. 167), ѣвнѣ (с. 153), ѣма (с. 166), ѡ ѣвшлихса (с. 298), ѣвѣ (с. 147).

Когато главна буква означава ударена гласна, исото се пише над буквата, вж. ѣзъ (с. 152).

7. Особенности.

7. 1. Над енклитичното местоимение ѣ (лично или притежателно) Матей Преображенски пише леко придихание и тежко ударение, а над съчинителния съединителен съюз ѣ – леко придихание. Различаването на съюза от местоимението се постига чрез надредните знаци, вж. ѣ` (дателен падеж ед. ч. на с. 199, 200) и ѣ (седем пъти на с. 198).

7. 2. Над винителната форма на третоличното местоимение за ж. р. ед. ч. ѣ се пише съчетание от леко придихание и тежко ударение, вж. ѣ` (с. 149).

7. 3. **Букви, изписани като надредни знаци.** В РС са засвидетелствани случаи, в които отделни букви от края на думите са изписани в надредна позиция. По този начин са изписани думи, които се намират в началото, в средата и в края на реда, вж. следните примери:

А. в началото и в средата на реда: проклѣ (с. 154), рѣботѣ (с. 155), да хвѣли (с. 184), ѡстанѣ (с. 198), говорѣ (с. 204), попитѣ (с. 204), да вѣдѣ (с. 147), са о҃҃вѣрнѣ (с. 208), вѣдѣ (с. 225);

Б. в края на реда: *неможѣ* (с. 151), *фѣти* (с. 156), *полѣчи* (с. 157), *ѣди* (с. 162), *оутѣвѣ* (с. 169), *рѣко* (с. 159, 183), *мыслѣ* (с. 196), *не намѣрѣ* (с. 159), *да ѿ пѣтѣ* (с. 202), *согрукѣвѣ* (с. 206), *фѣти* (с. 219), *пишѣ* (с. 221), *несмѣѣ* (с. 221), *нисѣмѣ са оутѣрѣ* (с. 223), *ша са полѣзова* (с. 224).

Навярно Матей Преображенски се старае да спестява място и затова прибегва по-често към съкращаване на думи по посочения тук начин. Този способ обаче не е последователно използван. Открити са случаи, в които една и съща дума е изписана по различни начини, вж. например *црквѣ* (с. 225) и *црквѣ* (с. 298), *ѣдинѣ* (двукратно на с. 163) и *ѣдинѣ* (с. 164), *глѣдѣхѣ* (с. 162) и *глѣдѣѣ* (с. 177). Дори и думи, които се намират в края на реда, невинаги се пишат еднакво, например *мыслѣхѣ* (с. 163) и *мыслѣхѣ* (с. 164).

II. Надредни знаци в печатните книги на Матей Преображенски.

Пет от книгите на Матей Преображенски (МК, ПОГ, ПРВ, ПИД и ЗП) са отпечатани с черковнославянската кирилица⁵, а последната му печатна книга (П) е издадена с гражданската азбука⁶.

Отдавна е посочено, че Матей Преображенски използва черковнославянската кирилица поради религиозни съображения, тъй като самият той е убеден християнин и при това е монах (*Бурмовъ* 1935: 233, кол. 1), а и образованието му е религиозно (*Братанов* 2006а: 25). Освен това Матей Преображенски схваща черковнославянската азбука като изконната наша азбука (*Братанов* 2006а: 29). Жанрът на съответната книга не оказва влияние върху избора на шрифта – с черковнославянската кирилица са отпечатани сборници, съдържащи религиозни текстове (МК и ПОГ); книга, посветена на религиозни теми (ЗП); религиозно-наравоучителна книга (ПРВ); книга със светско съдържание (ПИД). Отпечатването на П, която съдържа само произведения със светски характер, с гражданския шрифт обаче показва, че Матей Преображенски се съобразява с все по-разширяващото се присъствие на гражданската азбука в нашата книжнина през третата четвърт на XIX век (за постепенното налагане на гражданската азбука в нашата книжнина от средата на XIX в. вж. *Русинов* 1985: 25).

Книгите, отпечатани с черковнославянската азбука, са *набрани без надредни знаци, макар че печатницата на Дунавската област разполага и с надредните знаци*⁷.

Надредни знаци присъстват само в отделни малобройни случаи в печатните книги на Матей Преображенски. По-често са изписани надредни знаци само над буквите *є*, *и*, *ѣ* (*оу*) и *ѡ*, когато те се намират в абсолютното начало на думата. В тези случаи обаче е налице значително разнообразие, вж. например *ѡзгъвено* (ПИД, с. 27), *ѡзліа* (ЗП, с. 7), *ѡзъ* (ПРВ, с. 8), *да ѡмашъ* (ПРВ, с. 8), *ѡтвѣшеніе* (ПИД, с. 3), *ѡтвѣши* (ПИД, с. 59), *ѡста та ѡмъ* (ЗП, с. 18), *ѡченіе* (ЗП, с. 29), *ще са ѡмьсли* (ЗП, с. 5), *да не ѡдѣе* (ЗП, с. 228), *ѡзычници* (ЗП, с. 204), *не ѡдѣе* (ЗП, с. 213), *ѡретикъ* (ПРВ, с. 92), *ѡрлови* (МК, с. 45), *ѡргодници* (МК, с. 47), *ѡдинъ* (ПРВ, с. 17), *ѡпотрѣблѣжтъ* (МК, с. IV), *ѡтвѣшеніа* (ПИД, с. 11), *са ѡдавило* (ПИД, с. 7), *ѡчастници* (ЗП, с. 7), *ѡдѣжтъ* (ЗП, с. 247), *ѡвѣренно* (ПИД, с. 59), *ѡкрѣпава* (ПИД, с. 10), *са ѡтвѣсни* (ПИД, с. 10), *ѡсѣтишъ* (ПИД, с. 10), *ѡсѣроенныа* (ЗП, с. 4), *са ѡѡмили* (ПРВ, с. 10). Понякога леко придихание се пише дори над буква за гласен звук, която се намира в средисловие, вж. *Фрѡгійскій* (МК, с. 41).

Над буквата *і*, намираща се в началото на думата, Матей Преображенски поставя една точка или гъсто придихание, вж. *ікона* (ПИД, с. 26), *іконѣ тѣ* (ПИД, с. 27), *іконѣ тѣ* (ПИД, с. 11). Когато буквата *і* се намира в средисловие, над нея се пише една точка, а по-рядко – две точки, вж. например *Христіанинъ* (ПРВ, с. 14) и *всѣкѡй* (ПРВ, с. 14).

В печатните книги на Матей Преображенски ударението по правило не се отбелязва. Случаи, в които то е изписано, са голяма рядкост, вж. например *на дѣси ѡмло* (ЗП, с. 42) и *парѡ* (ЗП, с. 90). Открити са и грешки при изписването на ударенията, вж. *ѡзгъвено* (ПИД, с. 27) и *кѡпи* (ПИД, с. 22).

Матей Преображенски пише надреден знак с вид на ударение над енклитичното местоимение за ж. р. *и* (лично или притежателно), за да различава местоимението от съюза *и* (конкретни случаи на изписване на *и* вж. например в ПИД, с. 4, 6, 7, а на *и* – в ПИД, с. 3). В книгата П обаче, той не поставя този надреден знак над местоименната форма, а изписва местоимението с буквата *ѡ* (вж. например П, с. 99).

Над главни букви, намиращи се в началото на думата, най-често не се поставя надреден знак. В спорадични случаи над буквата *І* се поставят две точки или исо, вж. *Істиніановы* (ПИД, с. 37) и *Італіа* (ПИД, с. 36).

В печатните книги на Матей Преображенски не се употребяват паерчик и титли. Думи, които в черковнославянските книги се съкращават чрез титла, тук са изписани без съкращение, вж. например

Богъ (ЗП, с. 54, 57), Господь (двукратно в ЗП, с. 128), Христосъ (ЗП, с. 72), Богородица (ЗП, с. 54), Ангелы тѣ (ЗП, с. 64).

Числени стойности в разглежданите книги се означават почти винаги с цифри, а не с букви, както е в черковнославянските книги. В редките случаи, когато Матей Преображенски употребява букви с тяхната числена стойност, той не пише титла над буквата, вж. *лі день* (МК, с. 39, 41).

III. Изводи. Употребата на надредните знаци в РС в повечето случаи е съобразена с особеностите на черковнославянския правопис, но в отделни случаи се отклонява от черковнославянската правописна норма. Това е особено очевидно при изписването на букви като надредни знаци, а също така и при употребата на паерчика и на титлите⁸.

Употребата на надредните знаци в Кнѣжица *мѣлаа* и в печатните книги на Матей Преображенски е показателна за промените, които настъпват в графика на българските книги от средата и третата четвърт на XIX в.: в РС употребата на надредните знаци е почти напълно съобразена с черковнославянския правопис; в МК, ПОГ, ПРВ, ПИД и ЗП вече е налице значително опростяване на графиката – обикновено липсват надредни знаци, а в случаите, където са изписани, са допуснати немалко отклонения от черковнославянския правопис⁹; книгата П е отпечатана с гражданската азбука и в тази книга не се поставят надредните знаци.

Посочените факти са показателни както за развитието на новобългарския книжовен език през третата четвърт на XIX в., така и за стремежа на Матей Преображенски да демократизира до известна степен своя правопис.

БЕЛЕЖКИ

1. Предложеното съобщение е част от по-голямо изследване, в което ще бъдат разгледани всички особености на езика на Матей Преображенски.

2. Ръкописният сборник на Матей Преображенски сега се намира във ф. 21 К, оп. 1 (фонд на Народното читалище “Съединение” – с. Михалци, а. е. 95а) на Окръжния държавен архив – В. Търново. Изказвам своята искрена благодарност на специалистите от Архива, които ми съдействаха да работя със сборника.

3. В предложеното съобщение Ръкописният сборник на Матей Преображенски ще бъде означаван със съкращението РС или със заглавието

Книжица малла. Кратки сведения за съдържанието на РС вж. в *Братанов* 2006: 87. Българската част на РС обхваща автобиографични бележки (с. I – II), исторически бележки (с. III) и Чѣдноє повѣствованіе, цѣ са слѣчи въ наши те дни: ѿ єдиного оца всѣхъ свѣтъхъ • (с. 147 – 227), а останалите части на Книжица малла са на черковнославянски език.

4. Опис на печатните книги на Матей Преображенски вж. в следните трудове: *Теодоровъ-Баланъ* 1909: 806, кол. 2 – 807, кол. 1, № № 9070 – 9073; *Погорелов* 1923: 531, № 863; 552, № 936; 603 – 604, № 1132; 604, № 1133; 651, № 1309; *Стоянов* 1957: 287, кол. 1 – 2, № № 6070 – 6075; *Ковачев* 1986: 3 – 4; *Ковачев* 1988: 133 – 134; *Братанов* 2009. Тук ще означавам печатните книги на Матей Преображенски със следните съкращения: **МОЛѢБНЫ КАНОНЫ** – със съкращението МК; **ПОДОБЫИ** на осьмѣхъ гласове – с ПОГ; **ПРИТЧИ ВАРЛААМОВЫ** – с ПРВ; **ПОВѢСТИ НА ИЗГУБЕНО-ТО ДѢТЕ** – с ПИД; **ЗАЩИТА НА ПРАВОСЛАВІЕ ТО** – със ЗП; **ПРИКАСКИ** или Нравоучителни примѣри – с П.

5. За графичните особености на сборника МК вж. *Братанов* 2008.

6. За графичните особености на книгата П вж. *Братанов* 2007.

7. Това се доказва от факта, че някои от цитатите на черковнославянски език, включени в печатните книги на Матей Преображенски, са набрани с надредните знаци (така са отпечатани например цитатите на черковнославянски език в ПИД, с. 2).

8. Както посочват Кл. Карагюлев и И. Бакалов, съкращаванията на думи чрез титли в черковнославянските писмени текстове „сж пучести и за нѣкои сж дадени много тънки правила” (*Карагюлевъ – Бакаловъ* 1900: 13, бел. под л.).

9. Грешките при употребата на надредните знаци в печатните книги на Матей Преображенски не се дължат на книжовника, а на Дунавската печатница. Това се доказва от липсата на подобни грешки в РС.

ИЗТОЧНИЦИ

1. Книжица малла, съдържаща въ себѣ оуставъ чиноположеніа монашескаго образа, ѿбрътаются же и иніи полезнѣйшіа словеса стыхъ оца • Списанныа матѣемъ монахоу, житела терноводервѣтскаго монастыря, превращеніе гдѣне, за своєю пользу, и потребу. въ лѣто ѿ хртѣ. двѣнг. мѣць февралій.

2. **МОЛѢБНЫ КАНОНЫ** Ко свѣтомъ славному мученику **МИНѢ** за изгвѣна вещь. и Ко св. священномученику **АНТИПѢ** За жубоволь и главоболъ и за други болѣсти. **СЪСТАВИЛЪ М. ПЕТРОВЪ** Монахъ свѣто Преображенецъ въ Търновско окръжіе. Русчюкъ, Въ Печатницѣтѣ на Дзнавскѣтѣ областѣ, 1867, 47 с., 8^о.

3. **ПОДОБЫИ** на осьмѣхъ гласове За обзченіе на новоначалныте, събраны изъ църковныте книги; отъ **МАТЕА ПЕТРОВЪ** Монахъ свѣто Преображенецъ въ

Търновско окръжие. РусчюкЪ, Въ Печатницѣтѣ на Дънавскѣтѣ областъ, 1867, 45 с., 16^о.

4. ПРИТЧИ ВАРЛААМОВЫ съ дръги юще прибавленїа Отъ пролога, и отъ дръги книги събралъ и На просто Български привелъ М. ПЕТРОВЪ монахъ свато-преображенскїй въ Търновско окръжие. РУСЧЮКЪ, Въ Печатницѣтѣ на Дънавскѣтѣ областъ, 1868, 103 с., 8^о.

5. ПОВѢСТИ НА ИЗГУБЕНО-ТО ДѢТЕ. И ВЕЛИСАРИА, военачалникъ-тъ на Иустинїана великаго. *преписалъ и поправилъ* Матей Петровъ. Монахъ Сватопреображенскїй въ Търновско окръжие. РУСЧЮКЪ, Въ печатницата на Дунавската областъ, 1870, 72 с., 8^о.

6. ЗАЩИТА НА ПРАВОСЛАВІЕ ТО нападнато отъ протестантскитѣ мисїонеры съсъ разны брошуры. Издалъ М. Петровъ монахъ свато-преображенскїй. РУСЧЮКЪ, Въ книгопечатниѣтѣ на Дунав. Область, 1870, 276 с., 8^о.

7. ПРИКАСКИ или Нравоучителни примѣри за прочитанїе на всѣкого, който желае своето поправленїе. *събралъ и наръдилъ* Монахъ Матей Петровъ Прѣображенскїй. Изданїе първо. Руссе, Въ печатницата на Дунавската областъ, 1872, 136 с., 8^о.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. **Алѣпїй 1991:** Ёромонахъ Алѣпїй (Гамановичъ). ГРАММАТИКА ЦЪРКОВНО-СЛАВНСКАГЪ ЗЪКА. Москва, Издательство “Паломник”, 272 с.

2. **Атанасїй 1986:** Архимандрит д-р Атанасїй Бончев. Църковно-славянска граматика със сборник от образци за превод и речник на църковно-славянския език. Фототипно издание. С., Синодално издателство, 236 с.

3. Братанов 2006: Иво Братанов. Графични особености на Ръкописния сборник на Матей Преображенски. – Научни трудове на Русенския университет “Ангел Кънчев”. Т. 45, серия 5.2. – Езикознание и литературознание. Педагогика и психология. Русе, с. 87–91.

4. **Братанов 2006а:** Иво Братанов. Езикът на Матей Преображенски. – Научни трудове на Русенския университет „Ангел Кънчев”. Т. 45, серия 7.2 – Майски научни четения. Русе, с. 25–30.

5. **Братанов 2007:** Иво Братанов. Графични особености на сборника „ПРИКАСКИ или Нравоучителни примѣри” на Матей Преображенски. – Известия на Научния център „Св. Дазїй Доростолски” – Силистра към Русенския университет „Ангел Кънчев”. Кн. II, с. 269–275.

6. **Братанов 2008:** Иво Братанов. Графични особености на сборника МОЛЪБНИ КАНОНИ на Матей Преображенски. – Арнаудов сборник (Доклади и съобщения). Т. 5. Русе, Издателство „ЛЕНИ-АН”, с. 42–425.

7. **Братанов 2009:** Иво Братанов. Печатните книги на Матей Преображенски. – Известия на Научния център „Св. Дазий Доростолски” – Силистра към Русенски университет „Ангел Кънчев”. Кн. III (под печат).

8. **Бурмовъ 1935:** Александър Бурмовъ. Книжовната дейност на от. Матей (Църковни и правоучителни книжки). – Сп. “Духовна култура”, кн. 64; С., октомври, с. 233 – 240.

9. **Карагиулевъ – Бакаловъ 1900:** Граматика на църковнославянския езикъ съсъ сборникъ отъ систематично наредени за граматиченъ разборъ примери и образци и рѣчникъ на пт-малко познатитѣ думи, които се срѣщатъ въ тяхъ. За употрѣба въ Богословскитѣ училища и за самообразование стѣкмили К. Карагиулевъ и И. Бакаловъ. С., Издава Св. Синодъ на Българската Църква, 264 с.

10. **Ковачев 1986:** Ст. н. с. Марин Ковачев. Отец Матей Преображенски (Миткалото). Библиографски указател. В. Търново, Издава Окръжната библиотека “П. Р. Славейков”, 38 с.

11. **Ковачев 1988:** Марин Ковачев. Отец Матей Преображенски. Библиографски указател. – Отец Матей Преображенски – Миткалото (Статии и научни съобщения). Съставител Тодорка Драганова. С., Издателство на ОФ, с. 133 – 154.

12. **Погорелов 1923:** Проф. Валерий Погорелов. Опис на старите печатани бжлгарски книги (1802 – 1877). С., Издава Народната библиотека в София, 796 с.

13. **Русинов 1985:** Русин Русинов. История на българския правопис. Второ издание. С., ДИ “Наука и изкуство”, 147 с.

14. **Стоянов 1957:** Д-р Маньо Стоянов. Българска възрожденска книжнина (1806 – 1878). С., ДИ «Наука и изкуство», 664 с.

15. **Теодоровъ-Баланъ 1909:** А. Теодоровъ-Баланъ. Български книгописъ за сто години (1806 – 1905). С., Издава Българското книжовно дружество въ София, 1668 с.